

A ENTOACIÓN DO GALEGO DO BAIXO MIÑO. APROXIMACIÓN DESCRIPTIVA¹

MARÍA DOS ANXOS SOBRINO PÉREZ
Instituto da Lingua Galega

0. Introducción

Cando pretendemos caracterizar unha determinada lingua -ou unha variedade dialectal- recorremos á súa descrición en diferentes campos de estudio lingüísticos, entre eles a fonética e a fonoloxía. Sen embargo observamos que tamén é bastante común esquecer ou obvia-la entoación como característica descritiva, a pesar de recoñece-la importancia da materia fónica na caracterización das linguas. Ata hai uns 20 ou 25 anos, a entoación foi un aspecto pouco estudiado polos foneticistas. Este escaso tratamento pode atribuírse a varias razóns:

1. Porque algúns autores non consideran discretas as unidades de entoación (Martinet, 1970).

2. Porque as unidades de entoación son difíciles de delimitar e cuantificar. Como di Lieberman (1980, p. 187), “The complex signals that involve the interplay of modulations of fundamental frequency, amplitude, the duration of various segments of the acoustic signal, and its spectral balance are difficult to quantify”.

3. Porque os patróns poden ter diferentes niveis semánticos que se superpoñen.

Sen embargo, nos últimos anos proliferaron os estudos sobre esta materia, especialmente sobre o inglés -tanto desde Gran Bretaña como desde os Estados Unidos-. Pola contra, outras linguas con status oficial (francés, italiano, castelán, portugués, etc.) contan con menos traballos e van con atraso respecto dos iniciados para o inglés. Non é

¹ Este artigo é un resumo da Memoria de Licenciatura do mesmo título -dirixida polo profesor Xosé Luís Regueira Fernández- presentada e defendida o 30 de xaneiro de 1997 na Facultade de Filoloxía da Universidade de Santiago de Compostela.

Debo agradecer ó profesor Xosé Luís Regueira Fernández, a Begoña Varela Vázquez e a Rubén González Orviz a lectura das versións provisionais deste traballo, así como as súas observacións e suxestións.

de estrañar pois que sobre as linguas mal chamadas “minoritarias” haxa escasos estudos de entoación.

Con esta publicación pretendemos contribuír ó estudo da entoación do galego e, en especial, dunha das súas variedades dialectais. Para isto centrámolo noso labor nun reducido territorio: os catro concellos que conforman a microsubárea do Baixo Miño (Fernández Rei, 1990, pp. 124-125): A Guarda, O Rosal, Oia e Tomiño. O interese desta zona radica na consideración xeral de que existen, para determinadas funcións modais, modelos diferentes ós da gran maioría do territorio de fala galega (especialmente en interrogativas e exclamativas).

Os enunciados que constitúen o corpus da nosa análise foron suscitados a partir dun cuestionario aberto: procuramos poñer en situación os falantes para que emitisen as secuencias que lles pediamos do xeito máis espontáneo posible, pero intentando sempre provocalos de maneira indirecta. Así buscábamos unha maior naturalidade e espontaneidade cá que se podía obter cun cuestionario pechado que requirise que tódolos informantes repetisen ou lesen as mesmas secuencias. Isto tamén ten unha consecuencia contraproducente, pois os enunciados, ó ser distintos, son máis dificilmente contrastables. Tentamos tamén que a maioría dos exemplos fosen repetidos tres veces para escoller nós, *a posteriori*, o que nos parecía máis natural.

Buscamos informantes dunha idade media (aproximadamente entre 40 e 50 anos); porque os falantes demasiado novos podían estar máis influenciados polo uso do castelán, e os máis vellos quizais non comprendesen ben o cuestionario e poderían presentar outros problemas á hora de realiza-las análises. Por cada concello do Baixo Miño gravamos dous falantes (home e muller), procurando tamén que fosen de diferente barrio ou lugar para ter máis amplitude de datos. Tódolos informantes teñen o galego como lingua materna e de uso habitual².

As gravacións foron realizadas nos propios domicilios dos informantes, cunha gravadora Sony Audio Recorder, modelo APR-2003, e un micrófono Shure Prologue 14H. Estes datos foron analizados a través do sonógrafo dixital Computerized Speech Lab. (CSL), modelo 4300 (Kay Elemetrics Corp.) do Laboratorio de Fonética do Instituto da Lingua Galega. Os exemplos escollidos foron introducidos no programa de análise de voz cunha frecuencia de 50000 mostras por segundo. Despois analizamos cada secuencia co “Pitch Extraction”, que fai un cálculo da frecuencia fundamental e mostra visualmente a curva de entoación³.

² Véxanse os datos persoais dos informantes no segundo apéndice deste artigo.

³ Ás veces utilizamos a medición do primeiro harmónico a partir da Fast

Cos datos recollidos -un máximo de tres valores en hertz por vocal⁴- elaboramos táboas en follas de cálculo do programa “Excel”, cotexando os valores absolutos da frecuencia fundamental coa frecuencia media de cada falante⁵; a partir da diferenza entre estes dous valores fixemos gráficos⁶. Así traballamos con valores máis pequenos e cunha “liña cero” que é específica para o rexistro de cada falante.

1. A entoación. Aspectos xerais

A **entoación** recibe diversas definicións segundo os diferentes autores:

a) A maioría considera dentro da entoación tres conceptos acústicos: a frecuencia fundamental, a intensidade e a duración. Estes elementos poden interactuar de xeito igualitario ou ser máis relevante o ton respecto dos outros dous.

Cruttenden (1986, p. 1) fala de **prosodia** para referirse ós feitos suprasegmentais e divídeala en dous dominios:

- nos segmentos curtos (sílabas, palabras, morfemas): son os **tons** das chamadas linguas tonais. Son linguas deste tipo o chinés mandarín, o vietnamita, as linguas bantú, etc.
- nos segmentos longos (frase, cláusula, oración): a **entoación**. O grupo das linguas de entoación pertencen tódalas indoeuropeas.

Esta distinción non implica que as linguas sexan exclusivamente dun tipo ou doutro: as linguas tonais tamén poden facer uso da entoación, que se superpón ó nivel da fonoloxía da palabra; e mesmo algunhas linguas de entoación poden facer un uso limitado do “ton” (por exemplo o noruegués ou o sueco).

b) Outros lingüistas teñen en conta exclusivamente a frecuencia fundamental, deixando á parte os outros dous factores. Para ‘t Hart, Collier e Cohen (1990, p. 2), “(...) intonation, which we define as the ensemble of pitch variations in speech caused by the varying periodicity in the vibration of the vocal cords”.

Fourier Transformation (realizada tamén polo CSL), para precisar ou corrixi-los cálculos do “Pitch Extraction” cando nos pareceu que non concordaban coa nosa percepción auditiva.

⁴ Estes valores foron tomados aproximadamente no inicio, no centro e no final da emisión de cada vocal, para apreciar mellor o percorrido da curva de entoación.

⁵ A frecuencia fundamental media de cada falante calculámola a partir das enunciativas simples.

⁶ Neste traballo só incluimos gráficos, que son os que dan unha idea máis ou menos clara do movemento da curva de entoación.

A **Frecuencia fundamental** é a velocidade de vibración das cordas vocais durante a emisión. Esta velocidade de vibración depende inversamente da lonxitude e grosor das cordas e directamente da súa elasticidade. O efecto é semellante ó das cordas dunha guitarra: a sexta corda é máis grave porque ten máis masa e, a medida que se van acurtando as cordas, poñendo os dedos en sucesivos trastes, os sons son máis agudos. A frecuencia mídese en ciclos por segundo, tamén chamados **hertzs**.

Os factores que fan varia-la frecuencia fundamental son a tensión, a lonxitude das cordas vocais e a presión do aire subglotal. Só os sons sonoros son emitidos con intervención das cordas vocais, sen embargo os sons xordos afectan á frecuencia fundamental dos veciños. Hoxe a maioría dos autores recoñecen que as consoantes xordas (especialmente as oclusivas) fan incrementa-la F_0 da vocal inmediatamente posterior. Cruttenden (1986, p. 4) di que “in particular vowels have a higher fundamental frequency when preceded by voiceless consonant than when preceded by a voiced consonant”. Ademais desta variante, cada vocal, segundo a súa natureza acústica, ten unha frecuencia fundamental intrínseca: se a vocal é pechada, a F_0 é proporcionalmente máis alta.

O discurso oral divídese en **unidades de entoación**. Aínda que tódolos autores manteñen este termo ou outro parello (*tone units, intonational phrases, intonation groups, etc.*), non se pode dicir que haxa unha definición homoxénea de “unidade de entoación”, que sen embargo é aceptada como unidade prosódica. Estes segmentos divídense en diferentes partes, que varían en número segundo os autores:

a) **Dúas partes:**

1ª.- Desde o inicio da secuencia ata a sílaba anterior á tónica final.

2ª.- Desde a última sílaba tónica ata o final.

O nome que reciben estes dous elementos cambia duns lingüistas a outros: “protonia” e “tonia” (Canepari, 1985, p. 38); “*cap tonal*” e “*to nuclear*” (Recasens i Vives, 1993, pp. 67-68), etc.

b) **Tres partes:**

1ª.- Desde o inicio ata a primeira sílaba tónica (excluída).

2ª.- Da primeira sílaba tónica á anterior á tónica final.

3ª.- Desde a última sílaba tónica ata o final.

Garrido Almiñana (1991, pp. 22-23) denomínaas “rama inicial”, “cuerpo” e “rama final”. Gili Gaya (1971, p. 60) fala de “tres partes o ramas bien caracterizadas: *inicial, interior y final*”.

c) **Catro partes:**

1ª.- Desde o inicio ata a primeira sílaba tónica (excluída).

2ª.- Da primeira sílaba tónica á anterior á tónica final.

3ª.- A última sílaba tónica.

4ª.- As átonas posteriores á tónica final.

Ana Isabel Mata (1992, p. 39) divide a “unidade tonal” en catro elementos chamados “pre-cabeça”, “cabeça”, “núcleo” e “cauda”. Esta autora clasifica despois estes catro elementos en dous grupos que se corresponden coa división en dúas partes, e denomínaos: “contorno entoacional pre-nuclear” e “contorno entoacional nuclear”.

As sucesivas divisións da unidade de entoación en maior número de elementos, responden a un intento de busca-lo lugar exacto onde a curva de entoación presenta a súa función distintiva.

Para a descrición do castelán, Quilis distingue entre **grupo fónico** e **grupo de entoación**: “*El grupo fónico es la porción de discurso comprendida entre dos pausas*” (Quilis, 1993, p. 418), sen embargo o grupo de entoación é unha unidade máis pequena: “*es la porción de discurso comprendida entre dos pausas, entre pausa e inflexión del fundamental, entre inflexión del fundamental y pausa, o entre dos inflexiones del fundamental, que configura una unidad sintáctica más o menos larga o compleja (sintagma, cláusula, oración)*” (Quilis, 1993, p. 419).

O criterio máis importante para sinala-lo límite entre estas unidades é a **pausa**. Esta pode ser de dous tipos (Cruttenden, 1986, p. 36-37):

a) “unfilled pause”: interrupción total do son.

b) “filled pause”: non se produce un baleiro real, senón unha inflexión da curva melódica ou un retardamento das sílabas finais, etc.

Outros procedementos delimitadores das unidades de entoación, segundo Cruttenden (1986, pp. 39-41), son os seguintes:

1º.- Presencia de “anacruse” (palabra átona inicial que sinala o comezo dunha nova unidade de entoación).

2º.- O retardamento da sílaba final dun grupo.

Estes dous recursos poden aparecer tamén en posicións diferentes do límite das unidades de entoación.

3º.- O cambio de nivel e/ou dirección do ton entre sílabas átonas normalmente é índice de límite entre unidades tonais.

Á hora de representar graficamente e analiza-los patróns de entoación, a lingüística utilizou -e utiliza- dous modelos asociados principalmente ós lingüistas americanos e británicos respectivamente:

a) A **análise de niveis**: consta dun número variable de micronidades tonais (entre 3 e 5 niveis tonais e de 2 a 3 xunturas terminais⁷). Baséase en que os oíntes perciben non as subidas e baixadas

⁷ As xunturas terminais son a manifestación do movemento que pode facer a

da curva, senón a altura relativa ou absoluta de determinados puntos da secuencia.

Os valores dos niveis tonais son relativos e, ante isto, algúns autores, como Lieberman (1965), critican este método pola súa excesiva arbitrariedade, que pode producir análises diferentes segundo os lingüistas que o utilicen.

b) A **análise de contornos**: baséase na descrición dos movementos da curva de entoación.

Algúns autores intentan complementa-los dous métodos facendo unha análise simultánea de niveis e contornos (Quilis, 1981, 1985, 1988, 1989, 1993; Carril, 1973; etc).

O **ton** é o correlato perceptivo da frecuencia fundamental e, ó contrario cás notas musicais, que teñen unha altura absoluta, é relativo en dous sentidos:

- A altura da sílaba é aguda ou grave respecto do rexistro e do rango do falante.
- A altura tamén se compara coas sílabas veciñas.

O **ton nuclear** é o último acento tonal da frase ou unidade de entoación, que é normalmente o realizado ou percibido como máis prominente: “Per definitionem, ‘nucleus’ designates the last pitch accent of the Intonation Phrase which is generally the one realized or perceived as most prominent” (Féry, 1993, p. 81). Este concepto tamén é coñecido por **tonema** (Freixeiro Mato, 1998, pp. 235-236).

Unha nova distinción importante para a análise da entoación é a que se fai entre rexistro e rango. Para Clements (1990, p. 59) o **rexistro** é a banda de frecuencias interna a cada falante, que determina a frecuencia máis alta e máis baixa coa que os tons poden ser realizados nun punto dado da secuencia. O **rango** é un termo máis amplo: o intervalo en que se expresa un determinado falante. A diferenza é xerárquica: o rango refírese ó falante en calquera situación e o rexistro afecta só a unha secuencia concreta. Mateus *et alii* (1990, p. 193) utilizan o termo musical “**tesitura**” para referirse ó rango.

A **declinación** defínese como a tendencia ó descenso da frecuencia fundamental cara ó final da secuencia. Como di Laver (1994, p. 155) “Individual pitch values tend to become progressively lower through the course of an utterance, in a process called **declination**”. Para Mateus *et alii* (1990, p. 200), “A declinação é considerada uma tendência universal (...) que é responsável pelo facto de um tom alto no fim da frase pode ser mais baixo do que um tom baixo no seu início”.

curva no final da secuencia, por exemplo, ascenso, descenso ou equilibrio.

Isto fai posible que, ás veces, o ton nuclear se perciba máis alto do que realmente está.

2. Funcións da entoación

Non tódolos autores consideran a entoación como susceptible dunha análise lingüística; así, por exemplo Martinet (1970) non entende as unidades de entoación como unidades discretas.

Para un tratamento exhaustivo das posibles funcións da entoación, é necesario delimitar con anterioridade a súa substancia e a súa forma. Defini-la **substancia da entoación** é delimita-las unidades de entoación, os seus patróns melódicos e a natureza dos seus elementos, partindo de feitos instrumentais e da observación auditiva. A **forma** repousa nunha descrición lingüística destinada a establece-las relacións entre os elementos do sistema e as funcións que desempeñan.

Un dos problemas que dificulta a delimitación de unidades discretas é a existencia de diferentes niveis de análise que se superpoñen en cada secuencia e que fan complicado definir cáles son os elementos realmente distintivos no nivel estrutural.

Para establece-las funcións da entoación imos seguir principalmente a Quilis (1993), engadindo se cómpre opinións doutros autores.

Quilis (1993, pp. 425-453) distingue tres niveis no estudio da entoación: lingüístico, expresivo e sociolingüístico. Dentro de cada un, establece diferentes funcións.

a) No **nivel lingüístico** separa tres:

1.- **Función integradora**: fai posible que as palabras que forman un enunciado se convertan en unidades comunicativas, é dicir, “Cada palabra, o sucesión de palabras, se convierte automáticamente en un enunciado cuando se pronuncia con una certa forma de entoación” (Quilis, 1993, pp. 425-426). Daneš (1960, p. 43) considera esta a función primordial da entoación: “The fundamental function of intonation is to transform words, as appellative units, into communicative units, i.e. into utterances”.

2.- **Función distintiva**: especifica o tipo de modalidade que presenta un enunciado: enunciativa, interrogativa, imperativa ou exclamativa. Quilis só considera neste apartado a distinción declarativa/interrogativa. A función distintiva da entoación non é constante, ás veces a modalidade vén sinalada por outro recurso (por exemplo, unha partícula interrogativa). Daneš define esta función como “secundaria”: “The most important *secondary* function of intonation is to characterize

the utterance according to its intention; this function may be labeled as the principal *modal* function” (Daneš, 1960, p. 48).

3.- **Función demarcativa:** o seu cometido é separar determinados elementos do enunciado. Pode ter función distintiva ou non. Cando a diferente agrupación dos elementos implica un cambio de significado, trátase de “función demarcativa distintiva”. Noutros casos non hai un cambio de significado pero a delimitación dos elementos é necesaria para a comprensión do enunciado (función demarcativa non distintiva). Quilis inclúe neste apartado tódolos tipos de enumeracións. Bolinger (1989, p. 82) cualifica esta función como universal.

b) No **nivel expresivo**, “La entonación es uno de los más importantes vehículos de la expresión afectiva del discurso” (Quilis, 1993, p. 445). Este nivel superponse ás características das funcións lingüísticas da entoación, modificando a curva en puntos que non interfíren na comunicación. Garrido Almiñana (1991, p. 11) considera que hai que facer algunha matización respecto do plano expresivo, xa que pode considerarse un tipo de información lingüística máis.

c) No **nivel sociolingüístico**, a entoación comunica dous tipos de información: “a) la relacionada con el propio individuo, es decir, la que pone de manifiesto sus características personales, como la edad, el sexo, el temperamento, el carácter; b) La información propiamente sociolingüística, que es la que comunica las características del grupo a que pertenece el individuo, como el origen geográfico, el medio social, el grado de cultura, etc.” (Quilis, 1993, p. 453). Bolinger (1989, p. 28) destaca a importancia das diferencias dialectais equiparándoas ás que se dan entre linguas diferentes: “The regional differences take first place, not only because they have been more generally studied but also because they are most like language-to-language differences”.

Daneš (1960, p. 45) engade unha función máis, que considera ó mesmo nivel cá función integradora, e que nós poderíamos chamar **función temática**: “The second function of intonation is to signal the integration of the two fundamental thematic parts of utterance, called the ‘thème’ (the thing already known and spoken about) and the ‘propos’ (what is said about the thème).”

O noso traballo céntrase na función distintiva do nivel lingüístico, pero introducimos dentro desta función a distinción de catro modalidades oracionais (non só dúas como fai Quilis):

- Enunciativas.
- Interrogativas.
- Imperativas.
- Exclamativas.

Dentro de cada modalidade diferenciamos matices que nos pareceron interesantes ou característicos da fala espontánea. O solapamento dos diferentes niveis de análiseponse de manifesto na necesidade de introduci-lo nivel sociolingüístico para xustifica-lo tratamento dunha determinada variedade dialectal (o Baixo Miño).

3. *Análise dos datos e descrición dos patróns*

3.1. *Enunciativas simples*

Para cada falante seleccionamos un máximo de tres enunciativas simples, deixando de lado as que na audición preliminar nos pareceron pouco naturais.

As táboas que realizamos na folia de cálculo do programa “Microsoft Excel” foron elaboradas tomando como referencia a frecuencia fundamental media (a partir de agora F_0 M., F_0 media ou “liña cero”) de cada informante, que presentamos na seguinte táboa:

	HOMES	MULLERES
O ROSAL	Carlos: 114 Hz.	Consuelo: 187 Hz.
A GUARDA	Constante: 108 Hz.	Teresa: 207 Hz.
TOMIÑO	Maximino: 94 Hz.	Mª Cruz: 171 Hz.
SANTA Mª DE OIA	Avelino: 147 Hz.	Mercedes: 206 Hz.

Para face-los gráficos que representan os diferentes enunciados partimos de valores cotexados sempre coa frecuencia fundamental media do/da falante en cuestión, o que fai que a comparación entre informantes diferentes resulte o máis fiable posible.

Para as secuencias enunciativas seleccionamos tres valores en hertz por vocal nos seguintes puntos:

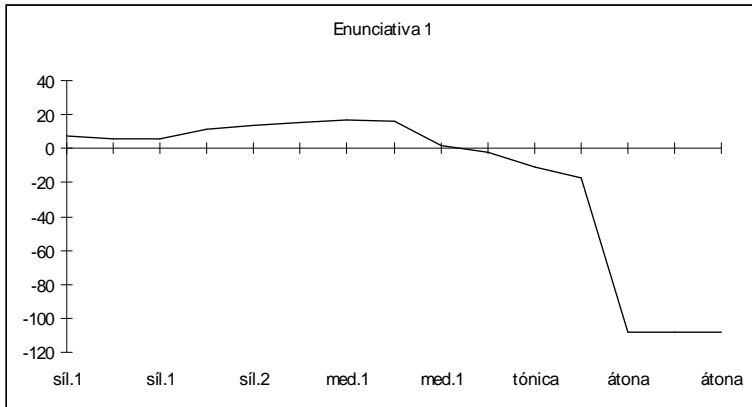
- a) As dúas primeiras sílabas da secuencia (síl.1 e síl.2), das que polo menos unha debe ser tónica.
- b) Ata dúas sílabas no medio da secuencia (med.1 e med.2), segundo a lonxitude desta e dando preferencia ás sílabas tónicas.
- c) Tónica e átona finais.

Tras analizar por separado tódolos informantes⁸, chegamos á conclusión de que aparecen catro patróns diferenciados para as enunciativas simples. En realidade consideramos máis correcto clasificalos en dous patróns con dúas variantes cada un.

⁸ Os detalles da análise individual de cada informante poden consultarse na Memoria de Licenciatura citada.

Patrón 1

Gráfico 1 Enunciativa 1 (Constante): “Chámome Constante”⁹

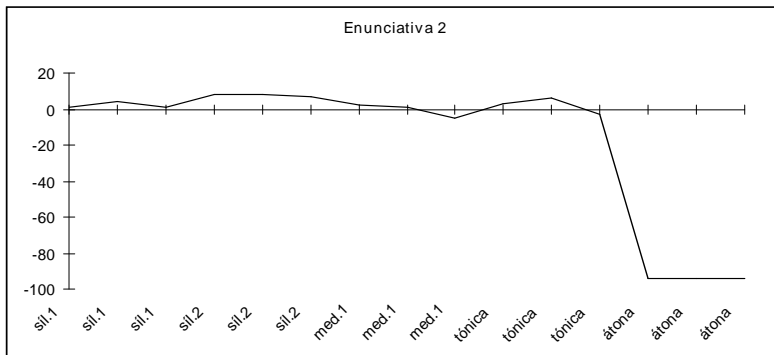


Este é o contorno que aparece con máis frecuencia e ten unha forma bastante clara: empeza nun nivel medio (aínda que a primeira sílaba é variable e pode mesmo comezar por debaixo da F_0 media). Despois prodúcese un ascenso, que pode darse na segunda ou na terceira sílaba, e de seguido o descenso é progresivo ata o final da secuencia, coa derradeira tónica sobre o valor da F_0 media ou xa por debaixo. Este patrón dáse en trece dos dezasete exemplos analizados. Na metade dos falantes é o único que aparece (Constante, Avelino, Consuelo e M^a Cruz) e para outro (Maximino) é o modelo predominante.

⁹ Para tódalas secuencias, as vocais en negriña son as que aparecen representadas no gráfico.

Patrón 1b

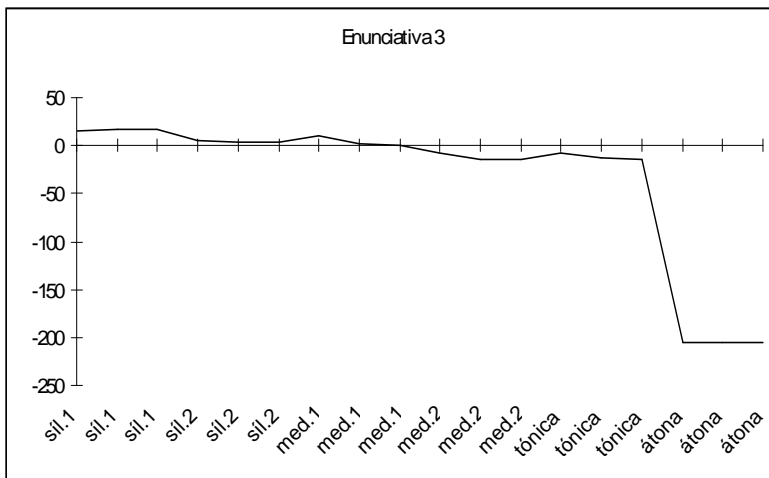
Gráfico 2 Enunciativa 2 (Maximino): “Traballo de camareiro”



Este modelo é semellante ó anterior na primeira parte da secuencia (ata a tónica final): inicio medio, ascenso e descenso. A variante está na tónica final que non continúa o descenso iniciado nas sílabas anteriores, senón que destaca lixeiramente para baixar de seguido. Esta variante aparece só en dous falantes (Carlos e Maximino) e en tres secuencias. O feito de que conviva nos mesmos falantes que presentan o modelo anterior foi o que nos fixo consideralo unha variante.

Patrón 2

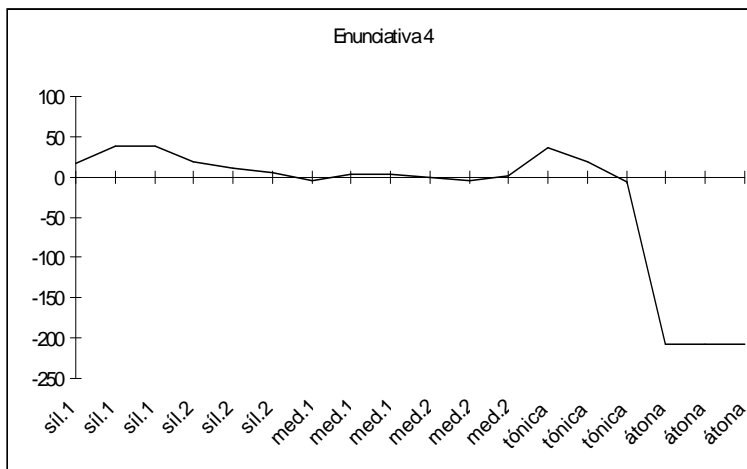
Gráfico 3 Enunciativa 3 (Mercedes): “Solo teño un veciño”



Este patrón é menos numeroso -só aparece un exemplo-. A súa forma é de inicio medio e descenso continuado ata o final, sen ascensos no medio da curva. Só se rexistra neste exemplo.

Patrón 2b

Gráfico 4 Enunciativa 4 (Teresa): “Corenta e un anos teño”



Este patrón é tamén semellante ó anterior na primeira parte. A variación está na tónica final, que destaca lixeiramente para descender despois. Este modelo aparece tamén só unha vez. Tanto esta variante como o **patrón 1b** poden ser debidos a diferencias comunicativas na situación do foco¹⁰.

Porto Dapena (1977, p. 44) establece dous esquemas fundamentais de entoación enunciativa en galego, “que se diferencian por su terminación descendente o circunfleja”, que coincidiría coa nosa clasificación en modelos e variantes.

Fernández Rei (1995, pp. 26-28) tamén atopa dous patróns que se corresponden cos nosos 1 e 2 respectivamente. Tamén esta autora ten máis exemplos do primeiro cá do segundo.

É importante salientar que, en tódolos exemplos que acabamos de analizar, o valor da vocal átona final coincide coa frecuencia fundamental media de cada falante con signo negativo (-108 Hz, -94

¹⁰ Por exemplo, esta secuencia leva o verbo ó final, polo que focaliza este elemento.

Hz, -206 Hz e -207 Hz, respectivamente). Isto quere dicir que o “Pitch Extraction” non as detectou como sonoras: o seu valor absoluto era cero, que se converte comparativamente no valor inverso da F_0 media de cada informante. Este **enxordecemento da vocal átona final** pode darse en xeral en calquera tipo de secuencia con final descendente, debido á relaxación da emisión nestes contextos.

Este fenómeno é moi común en galego e noutras linguas: a excesiva relaxación na parte final da secuencia fai que os formantes desta vocal final non aparezan nos espectrogramas e, polo tanto, a súa sonoridade é dubidosa. Esta característica xa foi sinalada por Regueira (1994, p. 52): “Se escoitamos con atención a sílaba final decatámonos de que a vocal está totalmente enxordecida, como se ve con claridade no espectrograma”. Tamén o remarcou con anterioridade Dámaso Alonso (1972, pp. 96-97) para o portugués: “en la pronunciación familiar, en Portugal, predomina hoy una pronunciación muy relajada de la vocal final (...); la vocal queda muchas veces ensordecida, especialmente tras consonante sorda.”

3.2. Interrogativas

Para as interrogativas, establecemos dúas modalidades principais -parciais e totais- que estudiamos máis pormenorizadamente, e outras secundarias que non incluímos neste resumo.

3.2.1. Parciais

Este tipo de interrogativas caracterízanse por levar unha partícula ou pronome interrogativo, que é a parte da secuencia na que se centra a demanda. Para cada falante seleccionamos un máximo de seis exemplos, cada un cunha partícula interrogativa diferente -*como*, *onde* (“*donde*”), *que*, *cantos*, *quen* e *por que*-. Os valores que tivemos en conta son os seguintes (sempre recollemos tres valores para cada vocal):

a) As dúas primeiras sílabas da secuencia (síl.1 e síl.2), das que unha é a tónica da partícula interrogativa.

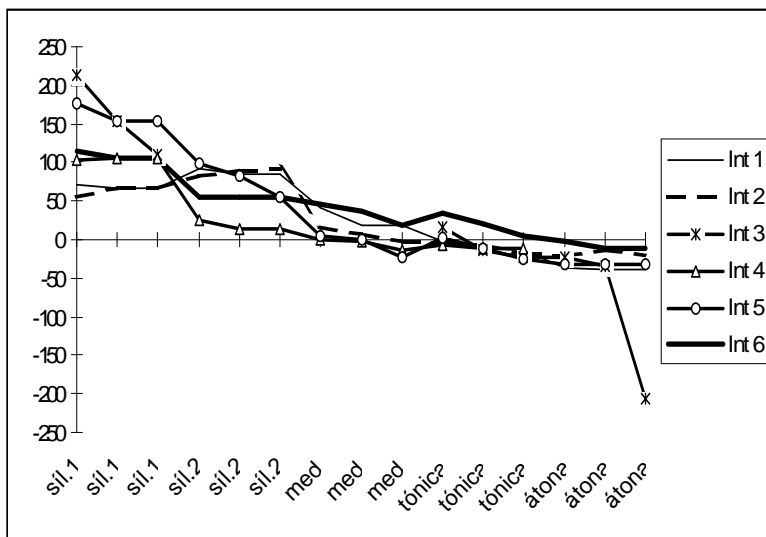
b) Unha sílaba media.

c) Tónica e átona finais.

Os gráficos foron feitos tomando como referencia sempre a frecuencia fundamental media de cada informante, que calculamos a partir das enunciativas simples.

Patrón xeral

Gráfico 5 Interrogativa 1 (Mercedes): “¿Como te llamas?”
 Interrogativa 2 (Mercedes): “¿De donde eres?”
 Interrogativa 3 (Mercedes): “¿Que estudias?”¹¹
 Interrogativa 4 (Mercedes): “¿Cuántos años tienes?”
 Interrogativa 5 (Mercedes): “¿De quien eres hija?”
 Interrogativa 6 (Mercedes): “¿Por que estudias iso?”



Para este tipo de secuencia non aparece máis ca un patrón definitorio. Pode presentar variantes puntuais que, sen embargo, non afectan ó movemento xeral da curva. O contorno ten unha forma de **descenso continuado** desde o inicio, empezando en niveis relativamente altos e máis agudos cós das enunciativas simples. A variación está en que non sempre é a primeira sílaba a que chega ó nivel máis agudo, nalgúns casos o cumio está na sílaba seguinte. Prodúcese estas variacións fundamentais:

- a) A primeira sílaba é a tónica da partícula interrogativa e tamén é o punto máis agudo. Este esquema é o maioritario.
- b) Relacionado có anterior está o esquema que aparece na interrogativa 1: a pesar de se-la primeira sílaba a tónica da partícula, o punto máis agudo da secuencia está na átona seguinte.

¹¹ O guión baixo indica que as dúas vocais están consideradas coma se fose unha soa, pois non teñen unha fronteira sonora clara ou algunha delas foi elidida na cadea falada.

c) Nalgúns enunciados, a primeira sílaba non é a tónica da partícula interrogativa senón unha preposición átona anterior (“¿de onde...?, ¿de quen...?”). Nestes casos, ás veces a preposición está nun nivel medio e a partícula é a que chega ó cumio da frase (interrogativa 2).

d) Pero outras veces, o esquema acentual (átona-tónica) non concorda co esquema tonal e é a preposición a que presenta o nivel máis agudo da secuencia (interrogativa 5).

Son habituais nestas secuencias as átonas finais xordas, provocadas polo descenso paulatino da entoación e da intensidade.

Porto Dapena (1977, p. 47) denomina a este tipo de interrogativas “*pregunta relativa*”, e descríbeas tamén como un descenso progresivo desde o inicio da secuencia.

Fernández Rei (1995, p. 103) tamén caracteriza este tipo de enunciado “por comezar nun nivel moi alto por riba da FFM (...) para baixar despois sobre a seguinte sílaba tónica (...) e descender progresiva, aínda que lixeiramente, no núcleo tonal”.

3.2.2. *Totais*

As interrogativas totais son as que demandan resposta sobre a totalidade da secuencia, non teñen partícula interrogativa e normalmente reciben como resposta “si” ou “non” (por iso a denominación inglesa “yes-no questions”).

Para cada falante escollemos un máximo de dous exemplos. Seleccionámo-los valores nos seguintes puntos da secuencia:

a) Primeira e segunda sílabas, das que polo menos unha é tónica.

b) Unha sílaba no medio da frase, dando preferencia á tónica se hai varias.

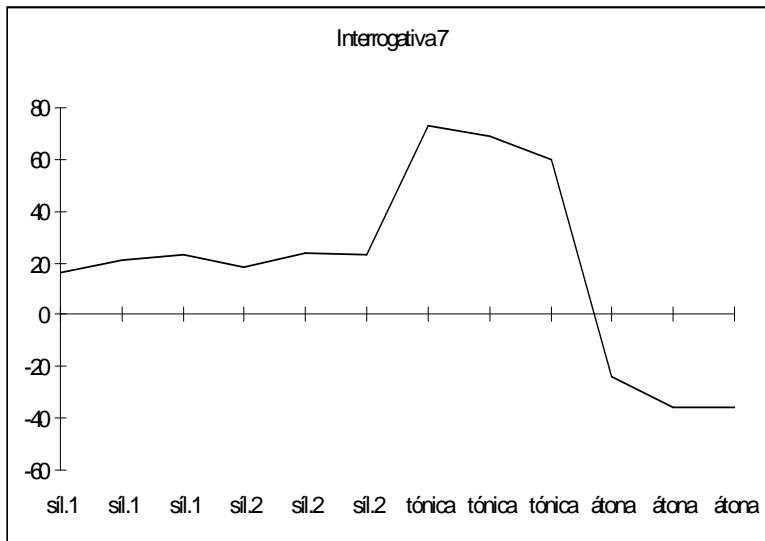
c) Tónica e átona finais.

Os gráficos foron elaborados cotexando os valores coa F_0 media de cada falante.

Despois de analiza-los resultados de tódolos falantes, imos establecer-los modelos ou patróns de interrogativas totais que atopamos. Non pode dicirse que haxa un claramente predominante, case todos aparecen varias veces e despois vanse repetir noutro tipo de interrogativas, que non tratamos neste resumo.

Patrón 1 (circunflexo a)

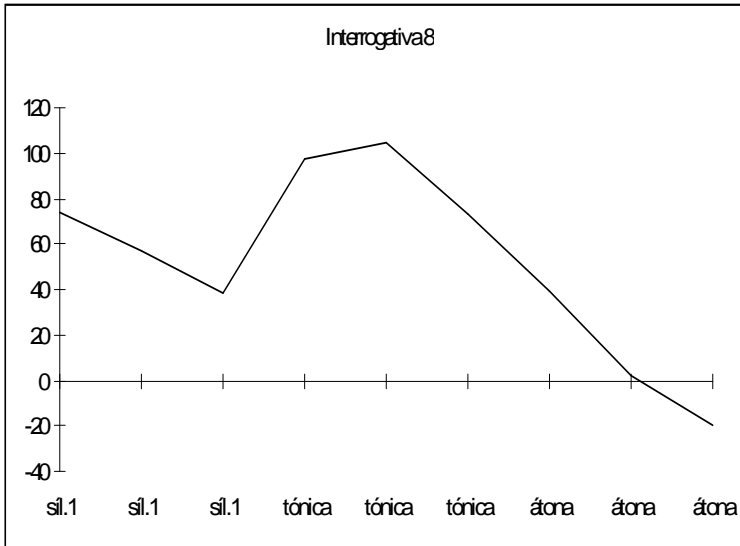
Gráfico 6 Interrogativa 7 (Avelino): “¿Quieres queso?”



Caracterízase por presentar unha parte inicial que se mantén en valores medios, sen demasiadas subidas nin baixadas. É o núcleo tonal o que define este modelo: a tónica final empeza no punto máis agudo da frase (normalmente destaca bastante) e descende de seguido a valores máis graves cando non vai seguida de átona; no caso contrario, é esta última sílaba a que continúa o descenso ata niveis por debaixo da frecuencia fundamental media. Este modelo dáse en cinco exemplos e tres falantes.

Patrón 2 (circunflexo b)

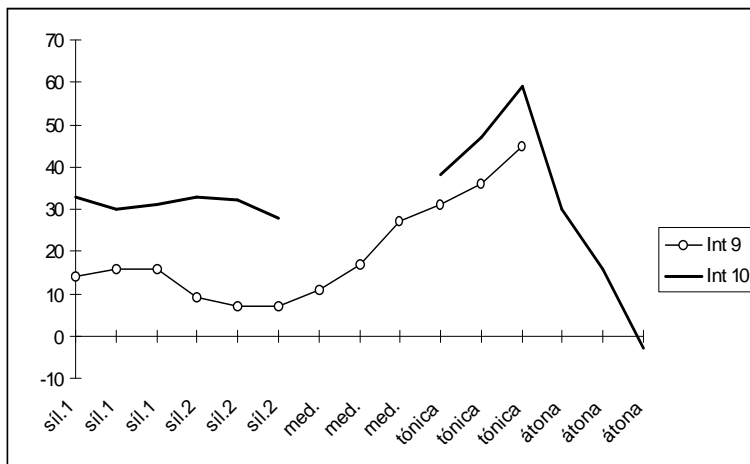
Gráfico 7 Interrogativa 8 (Carlos): “¿Tes sede?”



Este patrón é moi similar ó anterior, tal vez mesmo podería considerarse unha variante. O inicio é parello: mantense en valores medios (neste caso son relativamente altos, pero baixa a un nivel medio durante a primeira sílaba). A tónica final presenta un movemento ascendente-descendente durante a súa emisión. O movemento ascendente chega ó punto máis agudo da secuencia e destaca abondo, sen embargo a baixada ten máis amplitude cá subida. A átona final continúa o descenso ata valores negativos. No caso de que non haxa átona, a tónica pode terminar nun nivel bastante agudo. Este patrón aparece nos dous falantes do concello do Rosal (Carlos e Consuelo).

Patrón 3 (ascendente)

Gráfico 8 Interrogativa 9 (M^a Cruz): “¿Queres comer?”
Interrogativa 10 (Mercedes): “¿Queres agua?”



Este novo modelo presenta un inicio similar ó dos anteriores: mantense a primeira parte da secuencia nun nivel medio, segundo o rexistro do falante¹², que só empeza a subir nunha sílaba do centro da frase. O núcleo tonal presenta un movemento ascendente ata o valor máis agudo na tónica, e descendente na átona. As secuencias que rematan en palabra aguda non teñen esta baixada final. Este patrón aparece nas catro secuencias destas dúas informantes mulleres.

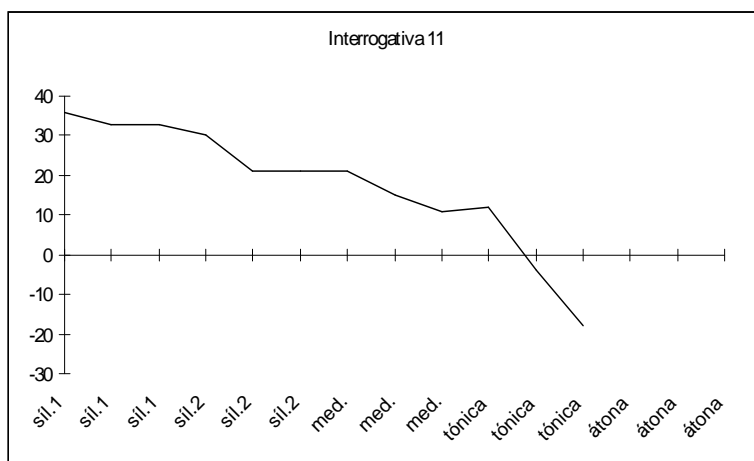
Non podemos considerar este modelo como equivalente ó modelo ascendente do castelán estándar, xa que a átona final é sempre descendente. Esta circunstancia faíno, en certo modo, similar ós modelos circunflexos anteriores, pero o dobre movemento de ascenso-descenso repártese durante as dúas sílabas finais. Sen embargo, hai secuencias que non teñen átona final porque a cláusula remata en palabra aguda. Neste caso consideramos que o patrón é o mesmo, e non hai descenso por non existir sílaba átona final. Este patrón coincide co modelo circunflexo descrito para o asturiano (Cano González *et alii*, 1977, p. 29): “en bable la inflexión final de la anticadencia realiza una curva circunfleja. El tono sube a la zona de los agudos a partir de la

¹² No gráfico anterior aparecen exemplos de dúas falantes con rexistros moi diferentes; pero parecenos interesante poñelas xuntas para que se vexa a diferenza que hai entre as secuencias con átona final e as que acaban en sílaba tónica.

última sílaba acentuada, pero volve a descender inmediatamente con el final de la oración.”

Patrón 4 (descendente)

Gráfico 9 Interrogativa 11 (Teresa): “¿Quieres algo de beber?”



O patrón descendente continuado só aparece unha vez entre as interrogativas totais e nunha falante que tamén utiliza o **modelo circunflexo a**. A secuencia empeza nun nivel alto e descende de xeito continuado. A tónica final xa chega por debaixo da frecuencia fundamental media.

Esta curva non coincide coa descrita por Porto Dapena (1977, p. 47) como a habitual para as “preguntas absolutas”: inicio alto que se mantén ata a sílaba anterior á tónica final, e a partir desta prodúcese o descenso. Fernández Rei (1995, p. 93) chega basicamente á mesma conclusión ca Porto Dapena na descrición deste patrón. Polo tanto non podemos considera-lo noso modelo descendente como similar ó do resto de Galicia. Os outros patróns descritos non se documentan na escasa bibliografía sobre a entoación galega, polo que en principio podemos consideralos específicos desta zona (aínda que non poidamos dicir que son exclusivos, por falta de datos sobre outras áreas) e establecer que non concordan co esquema maioritario do territorio galego.

3.3. Imperativas

Os enunciados imperativos dividímolos en dous tipos segundo a súa lonxitude: “simples” ou introducidos coa fórmula “por favor”. Sen embargo aquí só tratarémoslos enunciados simples pois os outros non ofrecen novidades salientables. Dentro destes temos tres exemplos por falante que se corresponden con outros tantos matices de mandato: **neutro** (mandato de igual a igual), **carriñoso** (como a un neno pequeno) e **con enfado**.

Os valores foron tomados nos seguintes puntos (tres medicións por vocal como nos outros tipos de secuencias):

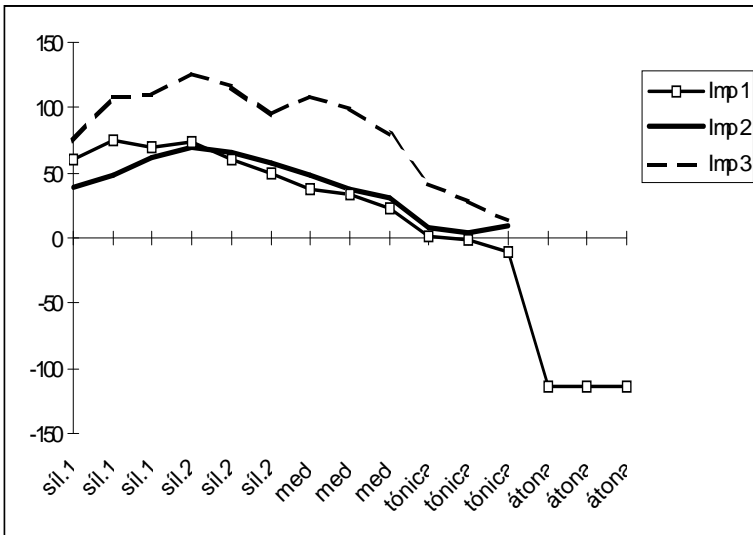
- a) Sílabas primeira e segunda, que normalmente coinciden co verbo imperativo.
- b) Unha sílaba media, dando preferencia ás tónicas.
- c) Tónica e átona finais.

Patrón xeral

Gráfico 10 Imperativa 1 (Carlos): “Tráeme_un brazado de leña para meterlle á cociña”

Imperativa 2 (Carlos): “Tráeme_aquela aixadiña para acá, anda”

Imperativa 3 (Carlos): “Tráeme_esa tabla pra acá”



O modelo que aparece en practicamente tódolos exemplos é o **descendente**: o punto máis agudo da secuencia está nas dúas primeiras sílabas (verbo imperativo) e a partir de aquí o devalo é continuo ata o final da frase. Só nun caso aparece un contorno diferente (no informante Constante), que ten un final **circunflexo a**.

No tocante ás diferencias de rexistro referidas ós distintos matices, vemos que as frases con matiz de enfado son as que presentan un rexistro máis agudo en tódolos falantes. Entre os outros dous exemplos xa non hai unha tendencia tan clara: ás veces están as dúas ó mesmo nivel (en Carlos, Constante e Teresa), outras é máis grave a de matiz cariñoso (en Maximino, Avelino e Mercedes) e tamén hai casos da orde inversa (en Consuelo e M^a Cruz). Non se observa claramente ningunha tendencia que teña que ver co lugar de procedencia ou co sexo.

3.4. Exclamativas

Para as exclamativas tamén diferenciamos varios tipos, segundo matices e partículas introductorias (*que, canto, como, etc.*). Este tipo de secuencias é posiblemente o que ofrece máis problemas para conseguir enunciados cunha boa espontaneidade, debido á súa importante carga emotiva. Imos ver de seguido os dous tipos que nos pareceron máis espontáneos e fiables.

3.4.1. Introducidas por “que”

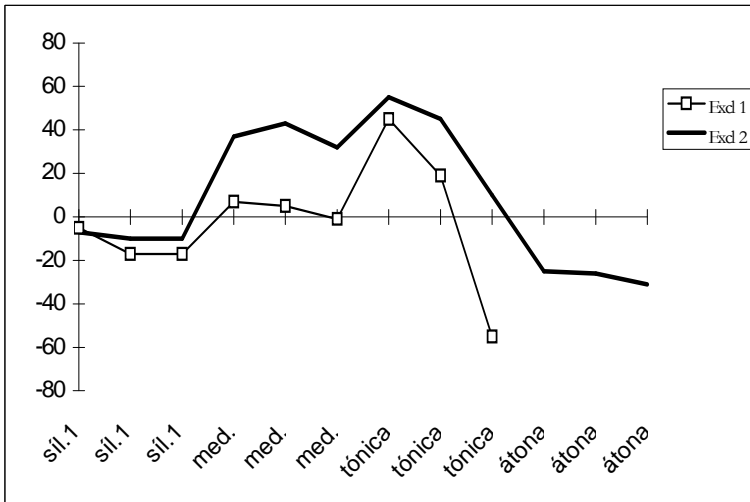
No cuestionario buscáronse exclamacións que expresasen unha sensación de frío ou calor dos falantes. Pedímoslles que pensasen nesa situación e que manifestasen o que adoitaban dicir. O resultado foi que todos fixeron unha exclamación coa partícula “que”. Analizamos un máximo de dous exemplos por falante.

Para estas secuencias, que eran bastante curtas, tomámo-los valores nos seguintes puntos:

- a) Primeira sílaba, que adoita se-la partícula “que”.
- b) Unha sílaba media, preferentemente tónica.
- c) Tónica e átona finais.

Patrón xeral

Gráfico 11 Exclamativa 1 (Avelino): “¡Que frío fai!”
Exclamativa 2 (Avelino): “¡Que calor teño!”



En xeral, podemos apreciar que nestas exclamativas aparecen exclusivamente os **finais circunflexos**, tanto o que presenta unha tónica descendente desde o punto máis alto —circunflexo a—, como o que ten o núcleo tonal cun dobre movemento ascendente-descendente -circunflexo b-. Entre estes dous patróns, é o primeiro o que se dá en máis exemplos¹³.

3.4.2. Introducidas por “como” e “canto”

Nestas secuencias exclamativas buscábase a expresión asombro ante unha cantidade excesiva ou ante un cambio inesperado. Procuramos que os falantes pensasen nunha persoa que cambiou moito e/ou que había tempo que non vian. Analizamos un exemplo de cada frase por falante.

Os valores foron collidos nos seguintes puntos:

¹³ Das 14 secuencias que tomamos, 10 teñen o modelo **circunflexo a**.

a) Sílabas primeira e segunda, que normalmente coinciden coas partículas, “como” e “canto”.

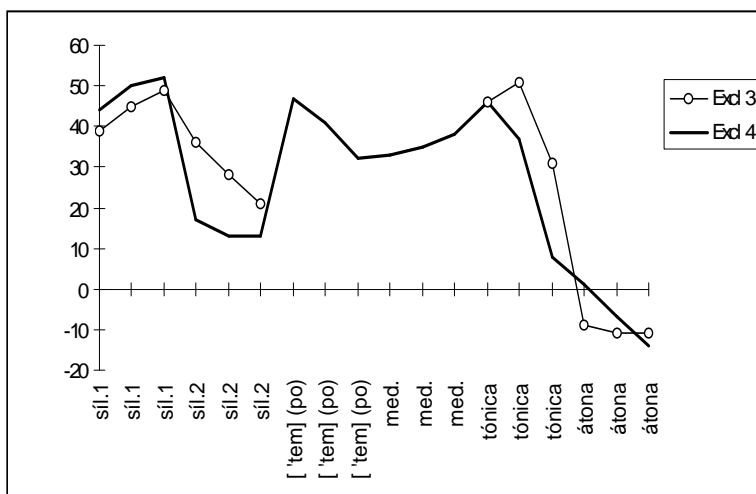
b) Ata dúas sílabas medias, dando preferencia ás tónicas. Nas secuencias coa forma “canto”, unha destas sílabas coincide coa tónica da palabra “tempo”.

c) Tónica e átona finais.

Patrón xeral

Gráfico 12 Exclamativa 3 (Maximino): “¡Como creceste!”

Exclamativa 4 (Maximino): “¡Cuanto tempo hai que non te miro!”



Do mesmo xeito ca nas exclamativas anteriores, os patróns case exclusivos son os **circunflexos**. O predominante tamén é o **circunflexo a**¹⁴. No gráfico que presentamos conviven os dous modelos no mesmo falante.

¹⁴ Das 16 secuencias que tivemos en conta, 11 teñen este modelo.

4. Conclusións xerais

O estudo que presentamos pretende ser unha referencia contrastiva para posibles investigacións posteriores sobre a entoación do galego e das súas variedades dialectais. É un traballo eminentemente descritivo e de carácter xeral. Analizamos secuencias simples enunciativas, interrogativas, imperativas e exclamativas. Pretendemos así conseguir unha visión de conxunto sobre os diferentes tipos de enunciados modais para chegarmos ó establecemento de patróns de referencia.

Despois de analizármolos datos, cotexámo-los resultados da nosa investigación cos estudos precedentes sobre a entoación do galego; porque, aínda que sexan poucos, ofrecen unha referencia orientativa sobre a entoación do galego estándar.

Para as **enunciativas** non atopamos diferencias respecto dos estudos anteriores sobre a entoación galega. Hai un patrón maioritario caracterizado por un inicio medio, lixeiro ascenso na segunda ou terceira sílaba e descenso continuado posterior. O segundo patrón que atopamos volve empezar nun nivel medio e baixa de xeito progresivo ata o final. Estes dous modelos presentan cadansúa variante que se caracteriza porque a tónica final destaca lixeiramente antes de descender. Tamén Porto Dapena (1977, p. 44) diferencia dúas terminacións nas enunciativas: “Hay dos esquemas fundamentales de entonación enunciativa en gallego, que se diferencian por su terminación descendente o circunfleja.”

Nas **interrogativas** atopamos unha diferencia clara entre as parciais e as totais. Para as primeiras, o esquema é o habitual que xa se dá noutras zonas e que comentan outros autores (Carril, 1973; Porto Dapena, 1977; Fernández Rei, 1995): Inicio alto e descenso paulatino ata o final. Este único patrón presenta a variante de que o punto máis agudo pode estar na primeira ou na segunda sílaba e pode ser tanto a tónica da partícula interrogativa como a átona ou unha preposición precedente.

No tocante ás interrogativas totais, confirmámo-la hipótese previa de que a situación é moi diferente de boa parte do territorio galego. Atopamos catro patróns distintos, pero ningún coincide cos descritos por Carril (1973), Porto Dapena (1977) ou Fernández Rei (1995). A variación prodúcese na segunda parte da secuencia; a primeira parte presenta un inicio medio que indistintamente tende a ascender ou descender. Na segunda parte, podemos considerar que tres dos patróns son maioritarios porque se dan en máis dunha secuencia, e un é minoritario (só aparece nunha frase):

a) **Circunflexo a**: A tónica ataca no punto máis agudo e descende de xeito bastante pronunciado; a átona final continúa esa baixada.

b) **Circunflexo b**: A diferenza respecto do anterior é que a tónica fai un dobre movemento de ascenso ata o punto máis agudo e descenso posterior.

c) **Ascendente**: A tónica sobe ata o nivel máis agudo e a átona, se a hai, baixa ata o máis grave. Esta variante aínda que a chamemos ascendente, tendo en conta o movemento da tónica, non podemos equiparala ás secuencias cun movemento de subida tanto na tónica como na átona, propias das interrogativas do castelán estándar. Este patrón aparece en tódolos informantes, pero é máis habitual entre as mulleres.

d) **Descendente**: A tónica e a átona continúan o descenso da parte anterior da secuencia.

Igual ca nas interrogativas parciais, o modelo único das **imperativas** é o **descendente continuado**. Entre os diferentes matices que tratamos, o que expresa enfado ou rabia é o que chega a niveis máis agudos.

Entre tódalas **exclamativas** que analizamos, os patróns máis habituais son os circunflexos (máis maioritario o **a**).

Unha característica importante que se dá habitualmente nas secuencias que teñen un final máis ou menos descendente é o **enxordemento da vocal átona final**. Este feito prodúcese pola tendencia da lingua galega a relaxa-la emisión das últimas sílabas átonas diante de pausa.

5. Bibliografía citada

- Alonso, Dámaso (1972): *Obras completas I. Estudios lingüísticos peninsulares*. Madrid: Gredos.
- Bolinger, Dwight L. (1989): *Intonation and its uses: melody in grammar and discourse*. London: Edward Arnold.
- Canepari, Luciano (1985): *L'intonazione. Linguistica e paralinguistica*. Napoli: Linguore Editore.
- Cano González, Ana M^a; Conde Saiz, M^a V.; García Arias, J. L.; García González, Francisco (1976): *Gramática bable*. Madrid: Ediciones Naranco.
- Carril, Ramón B. (1973): “Notas de entonación gallega”, en *Revista de Filología Española*, LVI, pp. 95-101.

- Clements, N. G. (1990): “The status of register in intonation theory: comments on the papers by Ladd and by Inkelas and Leben” en Kingston, John; Beckman, Mary E. (Eds.) : *Papers in laboratory of phonology I: between the grammar and physics of speech*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 58-71.
- Cruttenden, Alan (1986): *Intonation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daneš, František (1960): “Sentence intonation from a functional point of view”, en *Word*, 16, pp. 34-54.
- Fernández Rei, Elisa (1995): *Aproximación á entoación dos enunciados interrogativos en galego. Estudio acústico*. Memoria de Licenciatura presentada na Facultade de Filoloxía da Universidade de Santiago de Compostela.
- Fernández Rei, Elisa (1997): “Contribución ó estudio da entoación das cláusulas interrogativas totais e parciais en galego”, en *Actas do IV Congreso da Asociación Internacional de Estudos Galegos (Universidade de Oxford, 26-28 de setembro de 1994)*. Oxford: Centro de Estudos Galegos, vol. I, pp. 241-253.
- Fernández Rei, Francisco (1990): *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Xerais, 1991².
- Féry, Caroline (1993): *German intonational patterns*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Freixeiro Mato, Xosé Ramón (1998): *Gramática da Lingua Galega I. Fonética e fonoloxía*. Vigo: Edicións A Nosa Terra.
- Garrido Almiñana, José María (1991): *Modelización de patrones melódicos del español para la síntesis y el reconocimiento del habla*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Gili Gaya, S. (1971): *Elementos de fonética general*. Madrid: Gredos, 5ª edición.
- t’ Hart, Johan; Collier, René; Cohen, Antonie (1990): *A perceptual study of intonation. An experimental-phonetic approach to intonation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laver, John (1994): *Principles of phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lieberman, Philip. (1965): “On the acoustic basis of the perception of intonation by linguists”, en *Word* 21, pp. 40-54.
- Lieberman, Philip. (1967): *Intonation, perception and language*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Lieberman, Philip (1980): “The innate, central aspect of intonation”, en Waugh, Linda R.; Schooneveld, C. H. van (Eds.): *The melody of language. Intonation and prosody*. Baltimore: University Park Press, pp. 187-199.

- Martinet, André (1970): *Elementos de lingüística general* (traducción de Julio Calonge de Ruíz de *Éléments de linguistique générale*. Paris, 1960). Madrid: Gredos.
- Mata, Ana Isabel (1992): “A questão de entonação na interrogação em português. «Isso é uma pergunta?»”, en VV.AA.: *Estudos em prosódia*. Lisboa: Colibri, pp. 35-73.
- Mateus, Maria Helena Mira; Andrade, Amália; Viana, Maria do Céu; Villalva, Alina (1990): *Fonética, fonología e morfología do português*. Lisboa: Universidade Aberta.
- Porto Dapena, J. Álvaro (1977): *El gallego hablado en la comarca ferrolana*. Anejo 9 de *Verba, Anuario gallego de Filología*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago.
- Quilis, Antonio (1975): “Las unidades de entonación”, en *Revista Española de Lingüística*, V, 2, pp. 261-280.
- Quilis, Antonio (1981): *Fonética acústica de la lengua española*. Madrid: Gredos.
- Quilis, Antonio (1985): “Entonación dialectal hispánica”, en *Lingüística Española Actual*, VII, pp. 145-190.
- Quilis, Antonio (1988): “Estudio comparativo entre la entonación portuguesa (de Brasil) y la española”, en *Revista de Filología Española*, LXVIII, pp. 3-65.
- Quilis, Antonio (1989): “La entonación de Gran Canaria en el marco de la entonación hispánica”, en *Lingüística Española Actual*, XI, pp. 55-87.
- Quilis, Antonio (1993): *Tratado de fonología y fonética españolas*. Madrid: Gredos.
- Recasens i Vives, Daniel (1993): *Fonètica i fonologia*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Regueira, Xosé Luís (1994): “Modelos fonéticos e autenticidade lingüística”, en *Cadernos de Lingua* 10, pp. 37-60.

6. Apêndices

6.1. Cuestionario¹⁵

A persoas entre 40 e 50 anos.

¹⁵ Só incluímo-la parte do cuestionario que se refire ó tipo de secuencias que exemplificamos neste artigo.

0. Explicarlle ó informante en qué consiste. Aínda que as frases parezan non ter moita razón de ser, son importantes para o traballo. É interesante que cada emisión a imaxinen nun contexto real.

Repetición de cada secuencia tres veces.

1. ENUNCIATIVAS SIMPLES. Presentación do informante. Procurar non contestar con monosílabos.

Deben fixarse no que pregunto porque despois terán que formularme a min as mesmas cuestións.

- a) ¿**Como** se chama?
- b) ¿De **onde** é?; ¿**onde** naceu?
- c) ¿**Cantos** anos ten?
- d) ¿De **quen** é familia?; ¿de **quen** é fillo/a?
- e) ¿En **que** traballa?
- f) ¿**Por que** traballa niso?

2. INTERROGATIVAS PARCIAIS (con partícula). Pedirlle ó informante que me faga a min as mesmas preguntas (tres veces cada unha).

- a) ¿**Como** te chamas?
- b) ¿De **onde** es?; ¿**onde** vives?
- c) ¿**Cantos** anos tes?
- d) ¿De **quen** es filla?
- e) ¿**Que** estudias?
- f) ¿**Por que** estudiaches iso?

3. INTERROGATIVAS TOTAIS (sen partícula). Repetir tres veces cada unha.

Ofrézame de comer e de beber cunha pregunta.

“¿Queres comer/beber?; ¿Tes fame/sede?”

4. EXCLAMATIVAS. Repetir tres veces.

- a) O que diría ante unha sensación de frío ou calor.
“¡Que frío fai!; ¡que calor teño!”.
- b) O que diría para referirse a alguén que cambiou moito desde que non o ve.
“¡Como cambiou este rapaz!”.
- c) O que expresa cando nunha conversa se fala dunha persoa a quen hai moito tempo que non ve.
“¡Canto tempo hai que non o vexo!”.

5. IMPERATIVAS. Repetir tres veces cada unha.

- a) Ordenarlle algo a un igual.
- b) Pedir con cariño, como a un neno pequeno.
- c) Mandar con rabia, enfadado/a.

6.2. Informantes

1º) **Carlos Fernández Costas**, 47 anos, Estudios Primarios, Albanel (Peón), Novás, O Rosal. Gravado o 6 de decembro de 1994.

2ª) **Consuelo Pérez Álvarez**, 42 anos, Estudios Primarios, Mariscadora e Ama de casa, Novás, O Rosal. Gravado o 9 de decembro de 1994.

3ª) **Teresa Adrover Rodríguez**, 41 anos, Estudios Primarios, Camareira e Ama de casa, Santa María, A Mariña, A Guarda. Gravado o 10 de febreiro de 1995.

4º) **Constante Castro Portela**, 40 anos, Formación Profesional II, Mecánico Naval Maior, Camposancos, A Guarda. Gravado o 10 de febreiro de 1995.

5º) **Maximino Álvarez Vicente**, 47 anos, Estudios Primarios (e Secundarios no Brasil), Camareiro, Estás, Tomiño. Gravado o 23 de marzo de 1995.

6ª) **María Cruz Martínez Martínez**, 41 anos, Estudios Primarios, Ama de casa, Fontela, Goián, Tomiño. Gravado o 24 de marzo de 1995.

7º) **Avelino González Granja**, 52 anos, Estudios Primarios, Especialista en fabricación, O Serrallo, Viladesuso, Santa María de Oia. Gravado o 3 de xuño de 1995.

8ª) **Mercedes Caeiro Silva**, 39 anos, Estudios Primarios, Mariscadora, Arrabal, Santa María de Oia. Gravado o 4 de xuño de 1995.